

امام موسی صدر

عبادت بجز خدمت به خلق نیست.

تولد

امام موسی صدر در روز ۱۴ خرداد سال ۱۳۰۷ هجری شمسی در شهر قم به دنیا آمد. پدر او آیت الله سید صدرالدین صدر، جانشین آیت الله شیخ عبدالکریم حائری مؤسس حوزه علمیه قم و از مراجع بزرگ زمان خود بود. جد پدری او آیت الله سید اسماعیل صدر، جانشین مرحوم آیت الله میرزا حسن شیرازی و مرجع مطلق زمان خود، و نیای مادری اش آیت الله حاج آقا حسین قمی، جانشین آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی و رهبر قیام مردم مشهد بر علیه رضاشاه بود.

تحصیلات

امام موسی صدر پس از اتمام سیکل اول و بخش مقدمات علوم حوزوی، در خرداد سال ۱۳۲۲ رسماً به حوزه علمیه قم پیوست، و طی مدتی کوتاه، ضمن بهره گیری از محضر حضرات آیات سید محمد باقر سلطانی طباطبایی، شیخ عبدالجواد جبل عاملی، امام خمینی و سید محمد محقق داماد، دروس دوره سطح را به پایان رسانید. وی از ابتدای بهار سال ۱۳۲۶ وارد مرحله درس خارج گردید، و تا اواخر پاییز سال ۱۳۳۸، یعنی قریب سیزده سال تمام، از مدرسین بزرگ حوزه‌های علمیه قم و نجف کسب فیض نمود. استادان اصلی دروس خارج ایشان در قم، حضرات آیات سید حسین طباطبایی بروجردی، محقق داماد، صدر و سید محمد حجت، و در نجف حضرات آیات سید محسن حکیم، سید ابوالقاسم خویی، شیخ حسین حلی و شیخ مرتضی آل یاسین بودند.

امام موسی صدر دروس فلسفی را نزد حضرات آیات سید رضا صدر و علامه سید محمد حسین طباطبایی در قم، و نزد آیت الله شیخ صدرا بادکوبه‌ای در نجف فرا گرفت. دوستان اصلی هم بحث امام موسی صدر را در قم، حضرات آیات سید موسی شبیری زنجانی، شهید دکتر بهشتی، سید عبدالکریم موسوی اردبیلی و شیخ ناصر مکارم شیرازی، و در نجف آیت الله شهید سید محمد باقر صدر تشکیل می‌دادند. امام موسی صدر در طول زندگی حوزوی خود شاگردان برجسته‌ای را تربیت کرده است. معروف‌ترین آنان در ایران آیت الله شیخ یوسف صانعی از مراجع معظم امروز، و در لبنان شهید عباس موسوی دبیر کل سابق حزب الله است.

امام موسی صدر در کنار تحصیلات حوزوی، دروس دبیرستان خود را به اتمام رساند، و در سال ۱۳۲۹ به عنوان اولین دانشجوی روحانی در رشته «حقوق در اقتصاد» به دانشگاه تهران وارد، و در سال ۱۳۳۲ از آن فارغ التحصیل گردید. امام

موسی صدر قبل از عزیمت به نجف اشرف، از سوی علامه طباطبایی مسئولیت نظارت بر نشریه «انجمن تعلیمات دینی» را بر عهده گرفت. وی همزمان با تحصیل در حوزه علمیه نجف، به عضویت هیئت امناء جمعیت «منتدی النشر» در آمد، و پس از بازگشت به قم ضمن اداره یکی از مدارس ملی این شهر، مسئولیت سردبیری مجله تازه تاسیس «مکتب اسلام» را عهده دار گردید. از مهمترین اقدامات امام موسی صدر در آخرین سال اقامت در شهر قم، تدوین طرحی گسترده جهت اصلاح نظام آموزشی حوزه‌های علمیه بود، که با همفکری حضرات آیات دکتر بهشتی و مکارم شیرازی صورت گرفت.

فعالیت سیاسی

امام موسی صدر در اواخر سال ۱۳۳۸ و به دنبال توصیه‌های حضرات آیات بروجردی، حکیم و شیخ مرتضی آل یاسین، وصیت مرحوم آیت الله سید عبدالحسین شرف الدین رهبر متوفی شیعیان لبنان را لیبیک گفت و به عنوان جانشین آن مرحوم، سرزمین مادری خود ایران را به سوی لبنان ترک نمود. اصلاح امور فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جامعه شیعیان لبنان از یکسو، و استفاده از ظرفیتهای منحصر به فرد لبنان جهت نمایاندن چهره عاقل، عادل، انساندوست و با زمان مکتب اهل بیت به جهانیان از سوی دیگر، اهداف اصلی این هجرت را تشکیل می‌داد. امام موسی صدر برای نیل به این اهداف، و با توجه به جغرافیای اجتماعی و سیاسی لبنان در منطقه و جهان، از همان بدو ورود فعالیتهای خود را سه حوزه موازی سازماندهی نمود:

بازسازی هویت، انسجام و عزت تاریخی شیعیان لبنان

امام موسی صدر از زمستان سال ۱۳۳۸ و همزمان با آغاز فعالیتهای گسترده دینی و فرهنگی خود در مناطق شیعه نشین لبنان، مطالعات عمیقی را به منظور ریشه یابی عوامل عقب ماندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شیعیان لبنان به اجرا گذارد. حاصل این مطالعات، برنامه‌های کوتاه مدت، میان مدت و درازمدتی بود که از اواسط سال ۱۳۳۹ و در راستای سیاست محرومیت زدایی، طراحی و اجرا گردید. امام موسی صدر در زمستان سال ۱۳۳۹ و پس از تجدید سازمان جمعیت خیریه «البر و الاحسان»، با تنظیم برنامه‌ای ضربتی جهت تامین نیازهای مالی خانواده‌های بی بضاعت، ناهنجاری تکدی را به کلی از سطح شهر صور و اطراف آن برانداخت. وی در فاصله سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۴۸ و در چارچوب برنامه‌ای میان مدت، با طی سالانه صد هزار کیلومتر در میان شهرها و روستاهای سراسر لبنان، دهها جمعیت خیریه و مؤسسات فرهنگی و آموزش حرفه‌ای را راه اندازی نمود. که حاصل آن کسب اشتغال و خودکفایی اقتصادی هزاران خانواده بی بضاعت، کاهش درصد بیسوادی، رشد فرهنگ عمومی، و به اجرا در آمدن صدها پروژه کوچک و بزرگ عمرانی در مناطق محروم آن کشور بود. امام موسی صدر در تابستان سال ۱۳۴۵ و پس از اجتماعات عظیم و چند روزه شیعیان لبنان در بیعت با ایشان، رسماً از حکومت

وقت درخواست نمود تا همانند دیگر طوائف آن کشور، مجلسی برای سازماندهی طایفه شیعه و پیگیری مسائل آن تاسیس گردد. مجلس اعلاى اسلامى شيعيان که اولین بخش از برنامه درازمدت امام صدر به شمار می‌رفت، در اول خرداد سال ۱۳۴۸ تاسیس، و خود آن بزرگوار با اجماع آراء به ریاست آن انتخاب گردید.

امام موسی صدر از بهار سال ۱۳۴۸ تا اواسط زمستان سال ۱۳۵۲ با دولت وقت لبنان به گفتگو نشست، تا آن را برای اجرای پروژه‌های زیربنایی و وظایف قانونی خود در قبال مناطق شیعه نشین و محروم آن کشور ترغیب نماید. در پی امتناع دولت لبنان از پذیرش این مطالبات و نیز اتمام حجت با آن، جنبش محرومان لبنان در اوایل سال ۱۳۵۳ به رهبری امام موسی صدر شکل گرفت، و راهپیمایی‌های مردمی عظیمی در شهرهای بعلبک، صور و صیدا علیه دولت به وقوع پیوست. اوجگیری بحران خاورمیانه، صف آرایى احزاب افراطی مسیحی در برابر مقاومت فلسطینی، و به لبنان کشیده شدن برخی اختلافات جهان عرب، امام موسی صدر را بر آن داشت تا برای حفظ ثبات کشور و ممانعت از سرکوبی فلسطینیها، توده‌های مردم را موقتاً از عرصه رویارویی با دولت کنار کشاند، و پیگیری مطالبات بر حق شیعیان را تا آمدن رئیس جمهور بعد به تاخیر اندازد. امام موسی صدر در سال ۱۳۵۴ علی‌رغم کارشکنی‌های شدید دولت، مجدداً با اجماع آراء به ریاست مجلس اعلاى اسلامى شيعيان برگزیده شد. با آغاز جنگ داخلی لبنان در فروردین سال ۱۳۵۴، تمامی تلاشهای امام موسی صدر مصروف پایان دادن به این بحران صرف گردید. وی در خرداد آن سال در مسجد عاملیه بیروت به اعتصاب نشست، و به پشتوانه مشروعیت مردمی و مقبولیت وسیع و شخصیت کاریزماتیک خود در میان تمامی مذاهب، آرامش را به تابستان لبنان بازگردانید. با شعله ور شدن مجدد آتش جنگ و پدیدار شدن ابرهای شکست بر آسمان جبهه مسلمانان، امام صدر در اردیبهشت ۱۳۵۵ حافظ اسد را وادار نمود تا با اعزام نیروهای سوری به لبنان، موازنه قوا و آرامش را به این کشور بازگرداند. حل اختلافات مصر با سوریه و متعاقب آن برپایی کنفرانس ریاض در مهر ۱۳۵۵، آب سردی بود که امام موسی صدر بر آتش جنگ داخلی لبنان فرو ریخت. این آرامش تا زمانیکه امام صدر در لبنان حضور داشت، ادامه پیدا کرد.

پرچمداری حرکت گفتگوی ادیان و تقریب مذاهب در لبنان

هدف استراتژیک امام موسی صدر آن بود تا طایفه شیعه لبنان را همسان دیگر طوائف، و نه مقدم بر آنان، در تمامی عرصه‌های حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن کشور مشارکت دهد. وی از اولین روزهای هجرت به لبنان در زمستان سال ۱۳۳۸، با طرح شعار «گفتگو، تفاهم و همزیستی»، پایه‌های روابط دوستانه و همکاری صمیمانه‌ای را با مطران یوسف الخوری، مطران جرج حداد، شیخ محی‌الدین حسن و دیگر رهبران دینی مسیحی و اهل سنت آن کشور بنا نهاد. در طول حضور دو دهه امام صدر در لبنان، هیچ مراسم سرور یا اندوهی از شیعیان نبود که امام صدر در آن شرکت جوید، و تنی

چند از فرهیختگان مسیحی و اهل سنت در معیت وی نباشند. حمایت جوانمردانه امام صدر از بستنی فروشی مسیحی در اوایل تابستان سال ۱۳۴۱ در شهر صور، که به فتوای صریح ایشان مبنی بر طهارت اهل کتاب منجر گردید، توجه تمامی محافل مسیحی لبنان را به سمت خود جلب نمود. در اواخر تابستان ۱۳۴۱ مطران گریگوار حداد به شهر صور آمد، و از امام صدر برای عضویت در هیئت امناء «جنبش حرکت اجتماعی» دعوت نمود. از اواخر سال ۱۳۴۱ حضور گسترده امام موسی صدر در کلیساها، دیرها و مجامع دینی و فرهنگی مسیحیان آغاز گردید. سخنرانیهای تاریخی امام صدر در دیرالمخلص واقع در جنوب، و کلیسای مارمارون در شمال لبنان طی سالهای ۱۳۴۱ و ۱۳۴۲، تاثیرات معنوی عمیقی بر مسیحیان آن کشور بر جای نهاد.

امام صدر در تابستان سال ۱۳۴۲ و طی سفری دو ماهه به کشورهای شمال آفریقا، طرحی نو جهت همفکری مراکز اسلامی مصر، الجزایر و مغرب با حوزه‌های علمیه شیعه لبنان در انداخت. وی در بهار سال ۱۳۴۴، اولین دور سلسله گفتگوهای اسلام و مسیحیت را با حضور بزرگان این دو دین الهی، در مؤسسه فرهنگی «الندوه اللبنانیه» به راه انداخت. وی پس از جنگ شش روزه اعراب و اسرائیل در سال ۱۳۴۶ به دیدار پاپ شتافت، و نشستی که ابتدائاً نیم ساعت پیش بینی شده بود، به تقاضای پاپ بیش از دو ساعت به درازا کشید. امام موسی صدر از سال ۱۳۴۷ به عضویت مرکز اسلام‌شناسی استراسبورگ در آمد، و از رهگذر همفکری و ارائه سمینارهای متعددی در آن، انتشار آثاری ذی قیمت چون «مغز متفکر جهان شیعه» را زمینه سازی نمود. امام موسی صدر در بهار سال ۱۳۴۸ و بلافاصله پس از افتتاح مجلس اعلاى اسلامی شیعیان، از شیخ حسن خالد مفتی اهل سنت لبنان دعوت نمود، تا با همفکری یکدیگر برای توحید شعائر، اعیاد و فعالیت‌های اجتماعی طوائف اسلامی، تدبیری بیندیشند. وی در همین خصوص طرح مدونی را به اجلاس سال ۱۳۴۹ «مجمع بحوث اسلامی» در قاهره ارائه نمود، و متعاقب آن به عضویت دائم این مجمع درآمد.

امام موسی صدر در سال ۱۳۴۹ رهبران مذهبی مسلمانان و مسیحیان جنوب لبنان را در چارچوب «کمیته دفاع از جنوب» گرد هم آورد، تا برای مقاومت در برابر تجاوزت رژیم صهیونیستی چاره اندیشی نمایند. وی در زمستان سال ۱۳۵۳ و در اقدامی بی سابقه، خطبه‌های عیدموعظه روزه را در حضور شخصیت‌های بلندپایه مسیحی لبنان در کلیسای کبوشین بیروت ایراد نمود، و اگر آتش جنگ داخلی شعله ور نمی‌شد، در پی آن بود تا کاردینال مارونی لبنان را برای ایراد خطبه‌های یکی از نمازهای جمعه شهر بیروت دعوت نماید. امام موسی صدر در زمستان سال ۱۳۵۵ و در جمع سردبیران جرائد بیروت، با پیش بینی صریح حذف فاصله‌ها و روند جهانی شدن در اواخر قرن بیستم، قرن بیست و یکم را قرن همزیستی پیروان ادیان، مذاهب، فرهنگها و تمدنهای گوناگون نامید، و بر رسالت تاریخی لبنان جهت ارائه الگویی موفق در این زمینه پای فشرد. امام

موسی صدر در اواسط سال ۱۳۵۷ موفق گردید رهبران مسلمان و مسیحی لبنان را جهت برپایی یک جبهه فراگیر ملی متقاعد نماید، و در این مسیر تا آنجا پیش رفت که حتی موعد تاسیس و اولین گردهمایی آنان را برای پس از بازگشت خود از سفر لیبی مشخص نمود.

تاسیس جامعه مقاوم و مقاومت لبنانی در برابر تجاوزات اسرائیل

امام موسی صدر از سال ۱۳۴۳ و یک سال پیش از تأسیس جنبش فلسطینی فتح، در پی اندیشه تبدیل جامعه مصرفی لبنان به جامعه‌ای مقاوم در برابر تجاوزات آینده رژیم صهیونیستی برآمد. وی در بهار سال ۱۳۴۴ گروهی از جوانان مؤمن شیعه را به مصر اعزام نمود، تا در دوره‌ای شش ماهه فنون نظامی را فرا گیرند. با بازگشت این جوانان که اولین کادرهای مقاومت لبنان بودند، عملیات ایزدایی مشترک رزمندگان فلسطینی لبنانی در شمال فلسطین اشغالی آغاز گردید. بخش اعظم نیروهای رزمنده از جوانان شیعه لبنان، و فرماندهی عملیات بر عهده رزمندگان فلسطینی بود. این نوع عملیات مشترک تا اوایل سال ۱۹۷۲ ادامه یافت. اولین شهید شیعه در عملیات ایزدایی بر علیه رژیم صهیونیستی، از جوانان شهر مرزی «ناقوره» بود که در سال ۱۳۴۷ به شهادت رسید.

در مهر ۱۳۴۸ مؤسسه صنعتی جبل عامل یا کارگاه کادر سازی امام صدر رسماً آغاز به کار نمود. در پی بمباران شدید جنوب لبنان توسط رژیم اسرائیل در سال ۱۳۴۹ و عدم واکنش مناسب دولت وقت، اعتصابی بی سابقه به دعوت امام موسی صدر لبنان را فرا گرفت، به گونه‌ای که دولت وقت را بر آن داشت برای بازسازی مناطق جنگی و برپایی پناهگاههای مناسب در آن، مجالس جنوب را تاسیس نماید. از اوایل سال ۱۳۴۱ عملیات ایزدایی جوانان شیعه در داخل فلسطین اشغالی شکلی مستقل به خود گرفت، هر چند تا سالها پس از آن نیز به صلاحدید امام صدر، افتخار آن به نام «نیروهای مخصوص جنبش فلسطینی فتح» ثبت می‌گشت. در شهریور سال ۱۳۵۱ و کمتر از ۲۴ ساعت پس از اشغال ۴۸ ساعته دو روستای «قنای جلی» و «جویا» به دست سربازان رژیم صهیونیستی، نشست فوق العاده مجلس اعلاهی اسلامی شیعیان با حضور تمامی اعضاء در روستای جویا برگزار گردید، و از همان روز اولین بذرهای «مقاومت لبنانی» توسط امام موسی صدر پاشیده شد. یک ماه پس از این حادثه و به هنگام تجاوز نیروهای صهیونیستی به روستای «فاووق» در جنوب لبنان، اولین عملیات غیر رسمی مقاومت لبنان به اجرا درآمد، که حاصل آن چند کشته و مجروح اسرائیلی بود. از پاییز سال ۱۳۵۱ آموزش نظامی جوانان شیعه شتاب بیشتری گرفت. اولین شهید مقاومت لبنان «فلاح شرف الدین» مؤذن چهارده ساله مؤسسه صنعتی جبل عامل بود که در زمستان ۱۳۵۲ و پس از به هلاکت رساندن چند تن از سربازان رژیم صهیونیستی، در روستای مرزی «بنت جبیل»

به شهادت رسید. در خرداد سال ۱۳۵۴ و به دنبال وقوع انفجاری در اردوگاه نظامی عین البنیه در کوه‌های بقاع، که به شهادت ۲۷ تن از جوانان شیعه انجامید، امام موسی صدر رسماً ولادت «گروه‌های مقاومت لبنان» را اعلان نمود. با پایان یافتن جنگ داخلی لبنان و انتقال دامنه ناآرامیها به جنوب، واحدهای مقاومت لبنان رسماً در نقاط استراتژیک مناطق مرزی مستقر شدند. اولین عملیات بزرگ مقاومت لبنان علیه تجاوزات اسرائیل در اواخر سال ۱۳۵۵ صورت گرفت که پس از چند روز درگیری، به آزادسازی شهرکهای «طیبه» و «بنت جبیل» منجر گردید. امام موسی صدر اولین شخصیتی بود که در زمستان سال ۱۳۵۶، طرح سازشکارانه توطین پناهندگان فلسطینی در جنوب لبنان را افشا، و با مواضع شجاعانه خود از تحقق آن جلوگیری نمود. در حمله گسترده سال ۱۳۵۷ اسرائیل به جنوب لبنان و به رغم عقب نشینی احزاب چپ و گروه‌های فلسطینی، جوانان مقاومت لبنان و دانش آموزان مؤسسه صنعتی جبل عامل در منطقه اشغالی باقی ماندند، و به رغم امکانات اندک تا به آخر علیه اشغالگران صهیونیست ایستادگی کردند.

امام موسی صدر اگرچه لبنان را محل اصلی فعالیت‌های خود قرار داده بود، اما هیچگاه از دیگر مسائل جهان اسلام غافل نبود. انقلاب اسلامی ایران، امنیت حوزه‌های علمیه، اتحادی عربی اسلامی جهت مبارزه با اسرائیل و گسترش تشیع در آفریقای سیاه، مهمترین دغدغه‌های خارج از لبنان ایشان را تشکیل می‌دادند.

در پی دستگیری امام خمینی و در اوایل تابستان ۱۳۴۲، امام موسی صدر راهی اروپا و شمال آفریقا گردید، تا از طریق واتیکان و الازهر، شاه ایران را برای آزادسازی امام تحت فشار قرار دهد. با آزاد گشتن امام در پایان این سفر، آیت الله خویی تصریح نمود که این آزادی، بیش از هر چیز مرهون سفر آقای صدر بوده است. در پی تبعید امام به ترکیه در پاییز سال ۱۳۴۳، امام موسی صدر اقدامات مشابهی را به انجام رساند، تا ضمن تامین امنیت آن بزرگوار، ترتیبات انتقال ایشان به عتبات عالیات را فراهم سازد. در نیمه دوم دهه چهل و پس از آماده شدن اولین کادرهای نظامی مقاومت لبنان، دهها تن از جوانان مبارز ایرانی به لبنان آمدند، و زیر نظر آنان فنون نظامی را فرا گرفتند. در اواخر دهه چهل و مقارن با تاسیس مجلس اعلای اسلامی شیعیان، امام خمینی در پاسخ برخی فضلاء ایرانی مقیم نجف، امام صدر را امید خود برای اداره حکومت پس از شاه نامید. در زمستان ۱۳۵۰ و بر اساس تقاضای مراجع وقت، امام موسی صدر درباره برخی زندانیان سیاسی با شاه گفتگو نمود، که بعضی از آنان از جمله حجت الاسلام و المسلمین هاشمی رفسنجانی، اندکی بعد از زندان آزاد گردیدند. با به قدرت رسیدن حافظ اسد در سال ۱۳۵۰ و آغاز همکاریهای تنگاتنگ وی با امام صدر، سوریه به امن‌ترین کشور خاورمیانه برای مبارزین ایرانی بدل گردید. امام موسی صدر در تابستان ۱۳۵۶ جوانمردانه سینه سپر نمود، و با اقامه

نماز، تدفین و برپایی مراسم چهلمین روز شهادت دکتر شریعتی در بیروت، از سست شدن پیوند جوانان تحصیلکرده با روحانیت، جلوگیری به عمل آورد.

به دنبال درگذشت مرحوم حاج آقا مصطفی خمینی در پاییز سال ۱۳۵۶، وی پسر عموی خود شهید آیت الله سید محمد باقر صدر را بر آن داشت تا بیش از پیش به حمایت از امام خمینی برخیزد. امام موسی صدر در بهار سال ۱۳۵۷ لوسین ژرژ نماینده روزنامه لوموند در بیروت را به نجف فرستاد، تا با انجام اولین مصاحبه بین المللی با امام خمینی، افکار عمومی جهانیان را با انقلاب اسلامی ایران آشنا سازد. امام موسی صدر در دیدارهای مکرر سال ۱۳۵۷ خود با رهبران سوریه، عربستان سعودی و برخی دیگر از کشورهای جهان عرب، اهمیت انقلاب اسلامی ایران، پیروزی قریب الوقوع آن، و ضرورت همپیمانی آنان با این انقلاب را به آنها گوشزد نمود. وی در شهریور ۱۳۵۷ و یک هفته پیش از ربودن شدن خود، با انتشار مقاله «ندای پیامبران» در روزنامه لوموند، امام خمینی را به عنوان تنها رهبر انقلاب اسلامی ایران معرفی نمود. بدون تردید بزرگترین خدمت امام موسی صدر به انقلاب اسلامی ایران آن بود که در سالهای ۱۳۵۶ تا ۱۳۵۷ و پس از قریب دو دهه ترویج ارزشهای زیبای اسلام راستین در لبنان، عموم مردم، خصوصا شیعیان و بالخصوص کادرهای مقاومت آن کشور را با این انقلاب آشنا و مرتبط نمود.

امام موسی صدر در ۳ شهریور سال ۱۳۵۷ و در آخرین مرحله از سفر دوره‌ای خود به کشورهای عربی، بنا بر دعوت رسمی معمر قذافی وارد لیبی، و در روز ۹ شهریور ربوده گردید. دستگاههای قضایی دولتهای لبنان و ایتالیا، و همچنین تحقیقات انجام شده از سوی واتیکان، ادعای رژیم لیبی مبنی بر خروج امام از آن کشور و ورود ایشان به رم را رسماً تکذیب نمود. مجموعه اطلاعات آشکار و پنهانی که طی دو دهه پیش بدست آمدند، تماما دال بر آن هستند که امام موسی صدر هرگز خاک لیبی را ترک نگفته است.

در این میان قرائن متعددی حکایت از آن دارند که امام موسی صدر همچنان زنده بوده و چون برخی دیگر از علمای اسلامی، شرایط زندان حبس ابد را می‌گذرانند. آخرین خبری که در ۱۳ اردیبهشت ۱۳۸۰ توسط سایت «جبهه نجات ملی لیبی» بر روی شبکه جهانی اینترنت منعکس گردید، مدعی آن است که امام موسی صدر در اواخر سال ۱۳۷۶ توسط برخی زندانیان زندان ابوسلیم شهر طرابلس مشاهده گردید، و اندکی پیش از ماه رمضان گذشته به مکانی دیگر انتقال یافته است.